

MÕNINGAD MAAILMAD

ART LEETE

„MaailmaFilm“. Tartu visuaalse kultuuri festival, 2. – 8. maini 2005 Eesti Rahva Muuseumis. Peakorraldaja **Pille Runnel**, filmiprogrammi koordinaator **Liivo Niglas**, fotoprogrammi koordinaator **Vahur Puik**.

Festivalil olid esindatud 22 maa filmitegijad kokku 49 filmiga. Rahvaid või kogukondi, kellega seoses filmid ülevaateid, tõlgendusi ja portreid esitasid, pole ilmselt võimalik täpselt kokku lugedagi. Mitu filmi oli näiteks erinevatest mustlasgruppidest, rumeenia-, vene-, india-, hiina- ja jaapanimaalastest ning

euroopaliitlastest; argielus ellujäämisest, karnevalidest, unistustest, identiteedist, kultuuride kokkupõrkest, usust ja inimlikest suhetest. Peamist teemat sellisel inimlikku kõiksust haaraval maailmafilmi foorumil vist olla ei saagi. Siiski, peale küllaltki kontsentreeritud Eesti lugude kogumi olid festivali keskendumispunktid seotud kahe filmitegija, Jean Rouchi ja Asen Balikciga. Püüangi järgnevalt kirjeldada näidatut peamiselt selliste keskendatuste kaupa.

Jean Rouchi filmidest näidati festivalil kaht, „**Jaaguari**“ (*Jaguar*, 1967) ning „**Lõvijahti**“ (*La chasse au lion*, 1965),

Jean Rouch.

„Jaaguar“, 1967. Režissöör Jean Rouch.

lisaks üks Rouchi elutööd käsitlev teos. Kõigest kirjutada pole ehk vajadust, piisab näiteks „Jaaguaristki“. See film on tõelistest Nigeeria meestest, nende rändamisest mööda maad Kullarannikule, mis on üks suur laot, kus töötatakse, ostetakse uusi valgeid särke ja muud tráni. Kogu aeg naerdakse, kogu aeg räägitakse. Filmitavad on ühtlasi ka filmi tegijad. Mehed ise seletavad, mis nad teevad, ja ega millestki muidu polekski võimalik tuhkagi aru saada. Nad ei võta justkui midagi liiga südamesse. Täpselt nagu me kujutamegi ette tõelist aafriklast. Kuid elu tavaline olemus on siin siiski kuskil peidus, kogu selles väljamõeldiste virvarris.

Berit Madseni ja Anne Mette Jørgenseni film „**Sõbrad, narrid, perekond: Rouchi kaastöötajad Nigeerias**“ (*Friends, Fools, Family: Rouch's Collaborators in Niger*, 2005) näitab Jean Rouchi kohalikke abimehi, neidsamu tõelisi ini-

mesi, kes käivad läbi paiku, kus nad viiskümmend aastat koos prantsuse filmitegijaga olid viibinud. Mehed näitavad, mis nad koos Rouchiga tegid, kuidas filmiepisoodide ideid välja mõeldi. Inimesed on rõõmsad ja avatud, naeravad läbi kogu filmi. Kirjeldavad, kuidas kohalikud rituaalid Rouchile mõjusid, ja näitavad, kui palju see kentsakas võõramaalane oli nende kultuuris sees. Selline refleksiivne lähenemine, filmide konteksti filmimine, avab filmimise asjaolusid ühelt poolt filmijaile ning nende kolleegidele endile. Teisalt avab see aga ka „tavalisele vaatajale“ uusi perspektiive, dedokumentaliseerib, viib meid teistsugustele mõistmistasanditele.

Asen Balikci oli esindatud iseendaga ning koguni nelja filmiga (millest osa puhul oli ta kaasrežissöör või produtsent): „**Talvise merejäälaagris**“ (*At the Winter Sea-Ice Camp*, 1963/65), „**Haji Omari pojad**“ (*Sons of Haji Omar*, 1978),

„Talvises merejäälaagris“, 1963. Režissöör Asen Balikci.

„**Kuu Ephtim D. elust**“ (*A Month in the Life of Ephtim D*, 1999) ning „**Tingvong**“ (2005). Peale selle oli **Charles Lairdi** film „**Läbi nende silmade**“ (*Through These Eyes*, 2003), mis oli samuti seotud **Balicki** pärandiga. Selgi juhul keskenduksin vaid ühele filmile, sest sellega seostus teatud mõttes muudki festivalil näidatud.

Tema aastakümnetetagune film „Talvises merejäälaagris“ viis festivali ajutiselt põhjarahvaste temaatika juurde. See netsilik eskimotest tehtud film on ühtaegu nii didaktiline kui ka romantiline kirjeldus netsilike hülgeküttimisest ning iglus elamisest. Teisalt on see aga ka antropoloogilise filmitegemise modernseid arenguid irriteeriv parafras Robert Flaherty „Nanooki“-filmile 1930-ndatest. Seega kätkeb film endas korraga nii infot, müstikat kui ka huumorit. Ning kummalisel moel polegi Balicki eskimod Rouchi aafriklastest nii väga erinevad.

Merejäälaagri filmiga oli olemuslikult seotud ka mahult väike Siberi filmide sektsioon, mis sellest hoolimata kujunes teatud mõttes samuti ürituse raskuspunktiks. **Olga Kornijenko** film „**Aljona**“ tundub esmapilgul tavaline ega üllata eriti millegagi. Näidatakse üht talvist päeva väikese handi tüdruku Aljona elust. Ta askeldab nagu väike vanainimene – toob koos emaga vett (õigupoolest küll jääd), tarib asju siiasinna. Ta viriseb vaid korra, kui ema ei taha teda kelgu peale võtta. Muidu selline objektiivselt eksotiseeritud lugu asjalikust ning harmoonilisest handi elust. Asen Balikci arvas, et kui film natuke ümber monteerida, võiks seda Ameerika telekanalitele müüa, et põhimõtteliselt selline mõnusalt ümar asi.

Teisalt on filmil aga Vene Siberi-temalise dokumentalistika kontekstis mitmeid eripärasid. Filmis räägitakse handi keeles ning mitte mingi kaadritagune autoriteetne vene hääl ei selgita meile

Asen Balikci 1963. aastal netsilik eskimote juures.

„tõelist“ olukorda. Samuti ei sisalda film hala hantide halva olukorra teemal (mis on iseenesest muidugi niikuinii olemas, ainult et filmist väljaspool). Tegu on jõuka perega, kus isa töötab naftatööstuses ning allakäiku pole kuskil näha. Seega edukas kohanemine oludega ning kultuuri tuumalge – perekonna – kooskõlaline toimimine. Näeme õnnelikku väikemaailma metsa keskel.

Hoopis erinev lugu on teise festivalil nähtud Siberi-teemalise filmiga. Midagi nii raskemeelset nagu ungari režissööri **Zoltán Fűredi** film „Pärand. Éva Schmidti portree“ [*A hagyatéék (Schmidt Éva portré)*, 2004] näeb isegi kogenud Siberi-uuriija harva. Tegu oleks esmapilgul justkui dokumentalistliku õudusega. Suuremas osas seisneb see pooleteisttunnine film rääkivate peade eksponeerimises. Kolm ungari Siberi-uuriijat kallavad meid tekstimassiiviga üle. Film sõna otseses mõttes räägib üksteist aastat Siberis hantide seas elanud ja töö-

tanud etnoloogist ja folkloristist Éva Schmidti. Aastal 2002 sooritas Éva Hantõ-Mansiiski linnas enesetapu ning mõni kuu hiljem siirdusid kolm ungari teadlast Siberisse, et tegelda Éva pärandi ülevaatamise ning kodumaale toimetamisega. Filmis jutustatakse Évast, kuidas ta töötas ning suri, ja ka tema surmale järgnenud olukorrast hantide, eriti just intellektuaalide seas.

Sellest kerkibki küsimus põhjarahvaste haritlaste ja „tavaliste inimeste“ suhetest – mil määral põlisrahvaste teadlased ja kultuuritegelased esindavad neid rahvaid? Kas nende seisukohti tuleb teistest maadest saabunud teadlastel ning muudel tegelastel tingimusteta tunnustada? Samas on haritlastel rohkem võimalusi ja paremad oskused oma arvamusi avalikkuse ette tuua kui „tavalistel inimestel“ endil... Ning metsadesse ja tundratesse laiali paisatud kogukondadel pole erilist huvi oma seisukohti ühtlustada. Seega on põliselani-

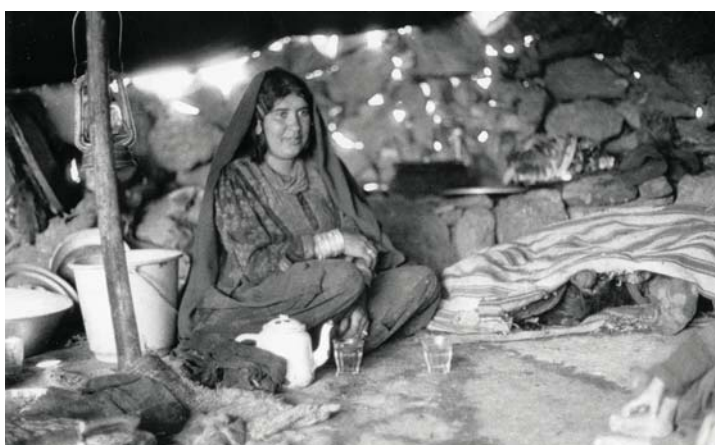
Asen Balikci aastaid hiljem Pelly Bays.

kest haritlased häälekam ning konsolideerunud grupp. Ometi oli Éva surm ilmselt seotud just pingetega tema ning kohalike intellektuaalide vahel.

Asen Balikci meenutas, et 1991. aasta augustis korraldati Handimaal Kazõmi jõel visuaalantropoloogia seminar (kus osales ka Éva), mille varjatud eesmärgiks oli kohalike põlisrahvaste (hantide, manside, neenetsite) etnilise teadvuse tõstmine. Nüüdseks andis see iseenesest positiivne püüdlus aga kummaliselt õõvastava tulemuse. Seminaril osalenud hantidest saidki edaspidiseks hantide etnilise liikumise juhid, kelle arusaamad hantide kultuuri arengust ei langenud hiljem enam kokku Éva omadega. Seega on vaadeldav film Balikci sõnul äärmiselt õpetlik refleksiivne dokument, mis näitab, kuhu võib välja viia välismaiste uurijate heauskne sekkumine kohalikesse etnilistesse arengutesse. Kuid neliteist aastat tagasi polnud midagi selletaolist võimalik ette näha ning arengud võinuksid kulgeda ka sootuks teisiti.

Film puudutab ka muid olulisi küsimusi. Esiteks: kellele kuulub pärimus? Milline peab olema uurijate kogutud või teada saadud materjali saatus? Teiseks: mida võib kaasa tuua välismaise uurija katse tungida juurteni „põliselanike sekka“ („radikaalne osalus“ „osaleva vaatluse“ asemel)? Kuivõrd tohib teadlane puudutada põliselanike maailmapildi süvakihte (eriti kui naisteadlasele on teatud ühiskondades juurdepääs olulistele maailmapildi osadele probleemataoline). Ning kolmandaks: kuidas kasutada põliselanike mentaliteedi, mõtteviisi ja maailmanägemuse kohta kogutud analüüsis? Unenägude tõde või taimede antud õpetussõnad ei asetu kuidagi teadusliku mõtteviisi raamistikku. Kuidas tunnustada korraga nii üht kui ka teist?

Film on ka nagu Rouchi ning Madseni ja Jørgenseni filmide tinglik kõverpeegelpilt (ent ka Balikci ning Flaherty eskimolugude). Kuigi ühes keerleb asi ümber vaikivate põhjarahvaste ja teisal

„Haji Omari
pojad“, 1978.
Režissöör
Assen Balikci.

on ekspressiivsed aafriklased, ühes seletavad teadlased ja teises lihtsalt (eba)tavalised tüübid, ühes on valdav äng ning teises helgus, on mõlemad filmid

dokumendid kummalistest kultuuridevahelistest lõhedest, mille vahele proovitakse kobades ehitada silda. Ning pole selge, kas katsed teha seda detailse kü-

„Elluastujad“, 2004. Režissöör Liina Triškina.

sitluse ning analüüsi kaudu või inimestel vabalt lobiseda lastes või neid vaikivatenäidates viivad meid sarnaste või erinevate tulemusteni.

Eesti lood

„Elluastujad“ (2004, režissöör **Liina Triškina**) räägib kahest tüdrukust, kes on lõpetamas gümnaasiumi ja pabistavad natuke kogu aeg. Filmis on palju juttu, selgelt polariseeruvad vanemate ja vanavanemate elufilosoofilised raamdiskursused ning tüdrukute katkendlikud mõtteavaldused ja suvalised jutujupid. Rääkivad pead ühel ja suvalises järjestuses näidatud noorte naiste kehaosad teisel pool. Iseenesest võiks filmi vaadata ka tummalt. Vähemasti tüdrukute osa. Ja üks esivanemate jutt ole ka üsna aimatav. Või on see film noorte inimeste deviisi otsinguist. Ehk sobiks ei tea mille kohta filmis pillatud: „Pole ju midagi, mida ikka.“

„Raisakotkad“ (2004, **Õ-Fraktsioon**) on film Tartu tudengitest, kes teenivad raha laipade vedamisega. Siin on kõik loogiline – tudengiaeg ongi imelike

ametite pidamiseks. Kui nüüd neist tudengeist keegi kunagi VIPiks saab, siis on meil pärast hea vaadata, mis nad nooruses tegid. Igatahes on see film palju rohkem tekstikeskne. Üliõpilased on muidugi oskuslikumad end kaamera ees tekstiliselt konstrueerima. Sestap ei mõju nad ka nii siiralt kui elu sopa sisse astumas olevad tüdrukud. Nad on juba seal sees. Üliõpilaste jutt on küll südantlõhestav, ent nende sisse ei näe siiski nii „lihtsalt“ kui koolitüdrukutesse. Aga kelle peale vaadates näeb tegelikult kohe ka sisse? Kuivõrd võib olemust pinnalt näha?

„Kaetajates“ (2004, **Priit Valkna**) on filmitegija mõtted veelgi selgemalt pandud inimeste peale. „Tavalised maainimesed“ küll räägivad palju, ent esitus on hakitud, keegi eriti pikka mõtteavaldust järjest teha ei saa. Inimesed armastavad sellist nõiajuttu ajada, aga ikka teiste kohta. Ühegi kurja silmaga inimese olemasolu ju lõplikult ei tõestata. Seega ei saaks vist niimoodi isikustatud silmi näidata. See on müstifitseeriv, ent arenguteta lugu. Samas haarav ning „ta-

„Elluastujad“.

valisele linnainimesele” kindlasti jubegi dokument. Tegelikult on aga sellise olmenõiduse kirjeldamine pärimuses üsna igapäevane, elav ning eluline.

Festivali korraldajate vastandite lembust ilmestas aga näiteks **Madli Lääne** film „**Sensatsiooniline Tartu Kevadbänd**“ (2003). Huumorifilm tarbimishulluse vastu, kusjuures sellist küllaltki tavapärast hurjutamisalust fenomeni rünnatakse ootamatust perspektiivkombinatsioonist, segades punki puu otsa ronimise ning rohelisusega laiema laski. Asen Balikci väitis end pärast filmi vaatamist olevat igatahes viiskümmend aastat nooremaks saanud. STK edasised plaanid, mis festivalil paljastati, on samuti metafüüsilised. Tulevaste projektide kaudu õpetatakse inimesi veelgi õigemini elama ning juhatakse neid elu saladuste allikatele. Seega lihtsalt ootame.

Teatud mõttes mahtus Eesti lugude alla ka festivali ajal üleval olnud **Kaarel Nurga** fotonäitus „**Mehe aasta**“. Väljapaneku kaudu saame aimu sellisest imelisest asjast nagu Eesti sõjaväe elu.

Armee näib olevat arhettüüpne teema. Võib arvata, et tuhat aastat pole sõjaväes midagi muutnud. Kolmandik pilte on tehtud ikka soldati magamise ja teenistuse jooksmise samaaegsuse teemal. Samal ajal on selline kuvand sõjaväest ka tehniliselt loogiline – pildistamiseks ongi mahti ju eelkõige jõudehetkedel. Ja seegi on armee-elu väljanäitamise reegel: tuleb vähem viriseda, aga logelemise ülistuse kaudu millelegi vihjamine on ikkagi lubatud. Põgusad osutused maailma kõigi armeede erutavamatele faktoritele, nagu veeblid, dembliootamised ja vaikne vastupanu, on samuti selgelt olemas.

Festival modelleeris maailma kõiksust. Kohati võis end ribadeks naerda, teisel õudusest tarduda, kolmandatel puhkudel näha kõige tavalisema elu äärmuslikult igavikulist kulgu ning neljandatel juhtumitel režissööride konstrueeritud kultuurimudeleid refleksiivselt dekonstrueerida. Nii et mis siin ikka öelda, täiesti normaalne festival.